

CÜMLE BİLGİSİ

CÜMLENİN ÖGELERİ

I. TANIM

Bir duyguyu, bir düşünceyi, bir isteği tam bir yargı biçiminde dile getiren söz dizisine cümle denir. Cümleyi oluşturan beş öge vardır:

Temel ögeler:

Yüklem
Özne

Yardımcı ögeler:

Nesne
Dolaylı tümleç
Zarf tümleci

Temel ögeler, cümlenin oluşması için gereklidir.

II. YÜKLEM

Cümlede işi, oluşu, durumu, kısaca yargıyı belirten ögedir. Yüklem, cümlenin temelidir. Bir anlatımda kaç yüklem varsa o kadar cümle vardır. Her türlü sözcük ya da söz öbeği yüklem olabilir.

Cümlede yüklem genellikle sonda bulunur. Yüklemi sonda olmayan cümlelere devrik cümle denir.

ÖRNEK:

Derdini söylemeyen derman *bulamaz*.

Dünyada sevilmiş ve seven nafile *bekler*.

Sakla samanı, *gelir* zamanı.

Yüzüstü çok *süründün*, *ayağa kalk* Sakarya!

Ad soylu sözcükler ve sözcük öbekleri ek-fiil alarak yüklem olabilir.

ÖRNEK:

Dönülmez akşamın *ufkundayız*.

Besbelli ölümüm *sabahleyindir*.

Kara gökler kül rengi bulutlarla *kapanık*.

Gözüne mil çekilmiş bir *âmâ* gibi evler.

Ben *bu kaldırımların emzirdiği çocuğum*.

Her yiğidin bir yoğurt yiyişi *vardır*.

Birden çok yargı bazen tek yüklemle bildirilir. Buna ortak yüklem denir.

ÖRNEK:

Bazen ölüler yurdu korur, bazen de sağlar. (Bu cümlede *korur* yüklemi ortaktır.)
Fazla aş, ya karın *ağrıtır* ya baş.

III. ÖZNE

Eylemi yapan ya da eyleme konu olan ögedir. Her tür sözcük ya da sözcük öbeği ad olarak kullanıldığında özne olabilir. Yüklem çatısına ve durumuna göre özne türlere ayrılır. Özneyi bulmak için yüklem *kim* ve *ne* soruları sorulur.

ÖRNEK:

Ayşe şiir okuyor. (Okuyan kim?)
Yapraklar sararmış. (Sararan ne?)
Kitap yararlıdır. (Yararlı olan nedir?)

Elleri var özgürlüğün,
Gözleri, ayakları. (Var olan ne?)

ÖZNE ÇEŞİTLERİ

Gerçek özne: Yüklemi etken çatılı olan cümlenin öznesidir. Eylem bizzat özne tarafından gerçekleştirilmiştir.

ÖRNEK:

At ölür, *meydan* kalır; *yiğit* ölür, *şan* kalır.

Herkes kendi aklını beğenir.

Kimse bilmez, *kim* kazana *kim* yiye.

Sözde özne: Yüklemi geçişli edilgen çatılı cümlelerde nesne öznenin yerini tutar; gerçek özne bilinmez. Özne gibi görünen nesneye *sözde özne* denir.

ÖRNEK:

Demir tavında dövülür.

Dilenci bir olsa şekerle beslenir.

Örtülü özne: Sözde öznenin olduğu bazı cümlelerde gerçek özne, başka bir ögenin içinde bildirilir. Bu, *örtülü özne*dir.

ÖRNEK:

Konu, *yöneticiler* tarafından tartışıldı.

Okullar, *valilikçe* iki gün tatil edildi.

Gizli ve açık özne: Özne cümlede sözcük olarak yer alırsa açık, yüklemdeki kişi ekiyle belirtilir de sözcük olarak yer almazsa gizli olur.

ÖRNEK:

(*Sen*)Bize telefon bile etmedin. (Gizli özne)

Mavi gökte *kuşlar* yine uçar mı? (Açık özne)

Dostlarla da *yollar* ayrıldı bir bir;
Gittikçe artıyor *yalnızlığımız*.

Ortak özne: Birden çok yükleme bağlı öznedir.

ÖRNEK:

Biz doğrudan hiç şaşmadık, hiçbir zaman da şaşmayacağız.

ÖZNE-YÜKLEM UYUMU

Özne ile yüklem arasında kişi ve sayı bakımından bir uyumun olması gerekir. Uyumsuzluk durumunda anlatım bozukluğu ortaya çıkar. Bu yüzden aşağıdaki durumlara dikkat edilmelidir.

Özne kaçınıcı kişi ise yüklemde o kişinin eki bulunur:

Sen bendesin, *ben* sendeyim Türkiye'm.
↑ ↑ ↑ ↑
Siz ne güzeldiniz benimle bilemezsiniz.
↑ ↑ ↑

Özne birinci kişi ile diğer kişilerden oluşuyorsa yüklem birinci çoğul kişi ekini alır:

Ben de ev sahibi de şaşıyoruz.

Etrafta bulunanlar ve bunların arasında kır saçlı mahpusla ben, o tarafa yürüdük.

Su başında durmuşuz
Çınar, ben, kedi, güneş bir de ömrümüz.

Evler, ağaçlar, sular, ben be bu an
Sanki bulutlarla bir, akıyoruz.

Özne ikinci ve üçüncü kişilerden oluşuyorsa yüklem ikinci çoğul kişi ekini alır:

Sen ve *Ahmet*, okulu *asmışsınız*.

Özne çoğul insan ise yüklem çoğul da tekil de olabilir:

Bak *çocuklar* kartopu oynuyorlar.

Ağız dil vermeyen köylüler
Odun mu, tuz mu, hasta mı *götürürler*?

Bakıyorum da, *köydeki insanlar* da bazı açılardan değişmiş ister *istemez*.

İnsan dışındaki somut ve soyut çoğul özneler yüklemde tekil gösterilir:

Yine *kamyonlar* kavun taşır,
Fakat içimdeki şarkı bitti.

Cılız, gencecik omuzlarımız, koca adamların işini yüklenmişti.

Topluluk adları yüklemde tekil gösterilir:

Büyük ailemiz, dirlik içinde yaşamasını anama borçluydu.

Halk şimdi şaşırmış, merakla bekliyordu.

Sayısı ya da miktarı belirtilen özne yüklemde tekil gösterilir:

Bu şehrin sokakları çoktur,

Binlerce insan gelir gider sokaklarında.

İn cin uykuda, yalnız *iki yoldaş* uyanık;
Biri benim, biri de serseri kaldırımlar.

Herkes birden ayağa kalktı.

Birkaç adam ona tuhaf tuhaf baktı.

Herkes ömründe bir kez olsun o yoldan geçer.

“Hepsi, herkes, tümü, her insan...” gibi sözcükler olumlu yükleme, “hiçbiri, kimse, hiç kimse...” gibi sözcükler olumsuz yükleme bağlanır:

Hiç kimse yerinde *duramıyor*, *herkes* gelenleri görmek için ileri *çıkıyordu*.

Anladım bu şehir başkadır,
Herkes beni *aldattı gitti*.

Kimse *dıymasın* bunları.

IV. NESNE

Yüklemi geçişli fiil olan cümlelerde yüklemden etkilenen ögedir. Yalın durumdaysa *belirtisiz*, -i durumundaysa *belirtili nesne* denir.

ÖRNEK:

Besle *kargayı*, oysun *gözünü*.

Ayağını yorganına göre uzat.

“Geç fark ettim *taşın sert olduğunu*.
Su *insanı* boğar, ateş yakarmış!”

Ağız dil vermeyen köylüler
Odun mu, tuz mu, hasta mı götürürler?

Yedi tepe üstünde zaman bir *gergef* işler!

Tekerlekler yollara *bir şeyler* anlatıyor.

Sevinçlerimizi biriktirir, acı günlerimize saklarız.
(Ortak nesne)

Cümlede nesneyi bulmak için özneye yüklemle
“Kim/ne, kimi/neyi?” soruları sorulur.

V. DOLAYLI TÜMLEÇ

Cümlede eylemin, oluşun yerini bildiren sözcük ya da söz öbekleridir. Dolaylı tümleçler cümlede -e, -de, -den durumlarından birinde bulunur. Bu ögeler eylem ya da oluşun bulunduğu, yaklaştığı, ayrıldığı yeri, nesneyi bildirir.

ÖRNEK:

Şu bakır zirvelerin ardından
Bir süvari geliyor kan rengi

Yeşil pencereden bir gül at bana
Işıklarla dolsun kalbimin içi.
Geldim işte mevsim gibi *kapına*,
Gözlerimde bulut, *saçlarımda* çiğ.

Tozlu yollarından geçtiğim uzak
İklimden şarkılar getirdim sana.

Umutların mola verdiği yerde
Geceler bir nehir gibi akıyor.

Esirgenen göze çöp batar

Bu tahta sıralarda oturur, ders dinlerdik. (Ortak dolaylı tümleç)

Cümlede -e, -de, -den durumundaki her söz dolaylı tümleç değildir. Bunlara dikkat etmek gerekir.

Örneğin, “Behçet Necatigil *1916 yılında* İstanbul'da doğdu.” Cümlesinde “İstanbul'da” sözü yer bildirdiği için dolaylı tümleç, “*1916 yılında*” sözü ise zaman bildirir; zarf tümlecidir.

Gürültüden uyuyamadım. (Bu cümlede *gürültüden* sözü, neden bildirdiği için zarf tümleci olur.)

VI. ZARF TÜMLECİ

Cümlede yüklem zamanını, yönünü, tarzını, nedenini, durumunu, nasıl, niçin, hangi koşullarda yapıldığını bildiren ögelerdir.

ÖRNEK:

Gece bülbül ağaran vakte kadar ağlamış.

Fukaranın düşkünü, beyaz giyer *kış günü*.

Dostlarla da yollar ayrıldı *bir bir*;
Gittikçe artıyor yalnızlığımız.

Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden.

Ödünç, *güle güle* gelir, *ağlaya ağlaya* gider.

İstanbul'u dinliyorum, *gözlerim kapalı*
*Önce haftı*ten bir rüzgâr esiyor;
Yavaş yavaş sallanıyor
Yapraklar, ağaçlarda.

Çatlıyor, yırtınıyor *yokuşu sökmek için*.

Ben seni çoktan unuttum;
Sen de unuttun mu, dön *geri* bak.

Sessiz bir çakal gibi başını *ileri* uzattı.

Bazımız *ileri* gider, kimimiz *geri* kalırız.

Yıldırım gibi merdivenlerden *aşağı* indi, ata bindi.

Beni görünce utanıyor, yüzüme bakamıyordu.
(Ortak zarf tümleci)

Not: “ile (-la/-le)” edatıyla biten, araç ve birliktelik bildiren zarf tümleçlerine *edat tümleci* de denir:

Sesini yükselttikçe *bir ayağı ile* de yere vuruyordu.

Ne, yıldızlar kaynaşır gökyüzünde,
Ne, *sevdayla* dolar taşar gönüller.

Bayrak olur bize yarın
Rüzgârıyla ilkbaharın

ÖRNEK CÜMLE ÇÖZÜMLEMELERİ:

“Geçen sonbahar gömmüştük hançerimizi
Kare taşlardan yapılmış bir avluya.”

Yüklem: *gömmüştük.*

—Gömen kim?

—Biz. (özne)

—Biz neyi gömmüştük?

—*Hançerimizi.* (belirtili nesne)

—Ne zaman gömmüştük?

—*Geçen sonbahar.* (zarf tümleci)

—Nereye gömmüştük?

—*Kare taşlardan yapılmış bir avluya.* (dolaylı tümleç)

“Şapkalı, yün başlıklı, kalpaklı, hiçbir zaman bir daha
hatırlamayacakları bir kalabalık akıp giderdi...”

Yüklem: *giderdi.*

—Giden kim?

—*Şapkalı, yün başlıklı, kalpaklı, hiçbir zaman bir
daha hatırlamayacakları bir kalabalık.*(özne)

—Nasıl giderdi?

—*Akıp.*(zarf tümleci)

“Şimdi bir güvercinin uçuşunu bölüyoruz
Gökyüzünün o meşhur maviliğinde”

Yüklem: *bölüyoruz.*

—Bölen kim?

—*Biz.* (gizli özne)

—Ne zaman bölüyoruz?

—*Şimdi.* (zarf tümleci)

—Neyi bölüyoruz?

—*Bir güvercinin uçuşunu.* (belirtili nesne)

“Anlamsız bir donukluğu vardı bakışlarının.”

Yüklem: *vardı.*

—Var olan ne?

—*Bakışlarının anlamsız bir donukluğu.* (özne)

CÜMLE TÜRLERİ

YÜKLEMLERİNE GÖRE CÜMLELER

Eylem (fil) cümlesi

Ad (isim) cümlesi

ÖGE DİZİLİŞLERİNE GÖRE CÜMLELER

Kurallı cümle

Devrik cümle

YAPILARINA GÖRE CÜMLELER

Basit cümle

Birleşik cümle

1) Girişik bileşik cümle

2) Şartlı birleşik cümle

3) İç içe birleşik cümle

Sıralı/bağlı cümle

1) Bağımsız sıralı cümle

2) Bağımlı sıralı cümle

Eksilteli cümle

Ara cümle

EYLEM CÜMLESİ

Yüklemi çekimli bir eylem (fil) olan cümledir. Her türlü basit, türemiş ve birleşik eylem ile eylem kalıbındaki deyimler yüklem olabilir.

ÖRNEK:

Irmaktan geçerken at *değiştirilmez.*

Rüzgâr *eser*, yağmur *yağar*, tilkiler *üşür*
Bir odun parçası *aydınlatır* ocağı

Yoldan birkaç araba ve otomobil gelip *geçti.*

Sessizlikten *tedirgin* oluyordu.

AD (İSİM) CÜMLESİ

Yüklemi ad soylu bir sözcük ya da sözcük öbeği olan cümledir. Ad soylu sözcükler ek eylemle çekimlenerek yüklem olur.

ÖRNEK:

Mal *canın yongasıdır.*

Deveyi yardan uçuran *bir tutam ottur.*

Beni ona çeken *yalnızca güzelliği değildi.*

Başım *dağ*, saçlarım *kardır,*

Deli rüzgârlarım *vardır*,
Ovalar bana *çok dardır*,
Benim meskenim *dağlardır*.

Başını bir gayeye satmış bir kahraman gibi,
Etinle, kemiğinle, *sokakların malısın!*

Kaldırımlar, *çilekeş yalnızların annesi*;
Kaldırımlar, *içimde yaşamış bir insandır*.

Gözlerimizde uykunun kırıntısı *yoktu*.

Burası üç adım eninde, üç adım boyunda bir *yerdi*.

KURALLI CÜMLE

Yüklemi sonda bulunan cümledir.

ÖRNEK:

İnsanlık, her şeyini insanın eline *borçludur*.
(Ad cümlesi, ama nesne var...!!!)
İçimde damla damla bir korku *birikiyor*.

Yiğit olan gizli sırrı *bildirmez*
Güzel olan gül benzini *soldurmaz*

DEVİRİK CÜMLE

Yüklemi sonda bulunmayan cümledir.

ÖRNEK:

Yıldızlar tek tek *yitiyordu* gökyüzünde.

Gülümseyerek genç bir adam *indi* otomobilden.

Bir sırrı *sürüklüyor*, terlikler tıpır tıpır,
İzbe sofalarında, izbe sofalarında.

Köroğlu *düşer* mi yine şanıdan
Ayırır çoğunu er meydanından

Sakla samanı, *gelir* zamanı.

Alma mazlumun âhını, *çıkır* aheste aheste.

Çalma elin kapısını, çalarlar kapını

BASİT CÜMLE

Yalnızca bir bağımsız eylemi ya da yargıyı bildiren cümledir. Basit cümlede fiilimsi bulunmaz.

ÖRNEK:

Demir tavında dövülür.

Hâlâ doludur bahçeler en tatlı sesinle.

Ara sıra geçiyor bir atlı, iki yayan.

Dünyada tasasız baş bostan korkuluğunda bulunur.

BİRLEŞİK CÜMLE

Bir temel cümle ile bir ya da birkaç yan cümlecikten oluşan cümlelerdir. Yan cümlenin niteliğine göre çeşitlere ayrılır. Yan cümlecikler temel cümlenin ögesi ya da ögelerinden birinin parçası olur.

1. Girişik birleşik cümle: Yan cümlecikleri eylemsilerle (fiilimsilerle) kurulmuş cümledir.

ÖRNEK:

Hak deyince akan sular durur.

İyilik eden iyilik bulur.

Ellerim takılırken rüzgârların saçına
Asıldı arabamız bir dağın yamacına.

Bir an ayakta durup uzakları gözetledi.

Ateş yanmayınca duman mı tüter?

Karları gıcırtyla ezerek yürüdüler.

Yıkıntıda eğri yağın karın donduramadığı iki taş aradılar.

2. İç içe birleşik cümle: Bir tam cümle bir başka cümlenin içine öge olarak girer. Bu iç cümle bazen ögelerden birinin parçası olur.

ÖRNEK:

Henüz bana, *yolunun sonu budur*, denmedi.
Sonunda ademdir diyor insana yolun halî.

"Bir şey soracağım sana." dedi.

Dedim *dilber didelerin ıslanmış*
Dedi *çok ağladım sel yarasıdır*

Ağlamayı bırak canım ablam, dedim.

"İyilik eden iyilik bulur." sözüyle "Besle kargayı oysun gözünü." sözü birbiriyle çelişir.

3. Koşullu (şartlı) birleşik cümle: En az bir koşul cümlesiyle bir sonuç cümlesinden oluşur.

ÖRNEK:

*Ne doğrarsan aşına, o çıkar kaşığına.
Varsa pulun, herkes kulun; yoksa pulun dardır
yolun.*

*Gönlümü çekse de yârin hayali
Aşmaya kudretim yetmez cibali*

*Danışmadan yola çıksa bir kişi
Akıbet yolundan şaşar mı şaşar*

4. Ki'li birleşik cümle: “Ki” bağlacıyla bağlanmış cümlelerdir. Böyle cümlelerde ilk cümle temel, sonra gelen yan cümledir. Ancak bu tür cümleler bağlı cümle olarak da adlandırılabilir.

ÖRNEK:

Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta.

Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer.

Senin saçların öyle gür ki
Rüzgâr esse kıyamet kopar.

Öyle horozlar vardır ki öttükleri için sabahın
olduğunu sanırlar.

Unutma ki ağzında bal olan arının kuyruğunda
iğnesi vardır.

NOT: Ki'li birleşik cümleler, girişik birleşik cümleye
dönüştürülebilir:

Gittim o diyara ki serhaddidir yerin.
(Yerin serhaddi olan o son diyara gittim.)

Bir rüzgâr eser ki bıçak gibi
El ayak şişer.
(Bıçak gibi bir rüzgâr esince el, ayak şişer. /Eli,
ayağı şişiren bıçak gibi bir rüzgâr eser.)

SIRALI-BAĞLI CÜMLE

Virgül, noktalı virgül ya da bağlaçlarla sıralanmış cümlelerdir. Temel ve yan cümlecik yoktur.

ÖRNEK:

Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste.

Boğaz gümüş bir mangal, kaynatır serinliği;
Çamlıca'da, yerdedir göklerin derinliği.

Güzel olmasına çok güzeldi, *ama* beni ona çeken
yalnızca güzelliği değildi.

Ne sabahı göreyim *ne* sabah görüneyim.

Ya bu deveyi güdersin *ya* bu diyardan gidersin.

Beni isterseniz dövün, *ama* bırakın istediğim gibi
güleyim.

Sıralı ve bağlı cümlelerde ortak öge yoksa bunlara
bağımsız sıralı cümle; ögelerden en az biri ortak
olursa bu tür cümlelere *bağımlı sıralı cümle* denir.

ÖRNEK:

İt ürür, kervan yürür. (Bağımsız sıralı cümle)
Zekâsız kuvvet yıkabilir; *fakat* yapamaz.
(Bağımlı sıralı cümledir; özne ortak)

EKSİLTİLİ CÜMLE

Anlatımı etkili kılmak için kimi cümleler eksik
söylenir. Eksik kısım okuyanca zihinde tamamlanır.
Bu tür cümlelerde genellikle yüklem eksik bırakılır.

ÖRNEK:

Ekmek elden, su gölden.

Önde zeytin ağaçları, arkasında yâr...
Sene 1946, mevsim sonbahar...

Yelpaze çevrilir gibi birden dönüşleri,
İşveyle devriliş, saçılış, örtünüşleri...

Dışarıda karanlık bir mart ikindisi...

Devir tavında, dilber çağında.

Mor aydınlıkta bir çınar
Veya kestane dibinde;
Mahmur süzülen bakışlar
İkinci saatlerinde...

ARA SÖZ, ARA CÜMLE

Cümle içinde yer alan ve cümlenin ögeleriyle bir
bağlantısı olmayan sözcükler ve cümlelerdir. Bunlar asıl
cümlenin ögesi ya da ögesinin bir parçası değildir.

ÖRNEK:

Gelişme, *bazı gençler bu noktada yanılırlar*, esas
itibariyle şahsi çalışma ile olur.

Eski İstanbul'un –*son bir buçuk asırdan*
bahsediyorum- büyük bir zaafı vardı.

Çevre kirliliği, *bilim adamları bunu her fırsatta*
dile getirir, canlı türlerini yok ediyor.

Cihan yıkılsa, *emin ol*, bu cephe sarsılmaz.